

Romák a kibővített Európai Unióban – jogi szemmel

DR. TÓTH JUDIT *

The author summarises the framework to the Roma inclusion policy launched in recent years by the European Union. The structural funds and the open-coordination policy determine the limited efficiency of the Roma inclusion strategy that is adopted in mid-2011 by the Council. The anti-discrimination regulation is a core to this strategy but all other instruments such as the institutional co-ordination among the sub-national and national authorities or sectors, involvement of civil and Roma organisations to the programming and evaluation of supporting projects as well as standard for ethnic statistics and indicators would mean guarantees to a successful integration of irregular, segregated and prejudiced communities in medium-term. For this reason the joint responsibility of member states and the EU shall be integrated to the existing European policies instead of the isolation of a new Roma strategy. For all that the author explains the limited effects of Roma integration policy on their emigration waves from the fragile democracies.

Párhuzamosok

1990-től menekülnek Magyarországról is a romák kisebb-nagyobb hullámokban, kezdetben európai államokba (Svédország, Franciaország, Egyesült Királyság), majd az uniós csatlakozásra készülve, 1994-től az EU-n kívülre. Kanadában a cseh és a magyar romák tömeges érkezésére hivatkozva, ismét bevezették 2008–2009-ben a vízumot, a legtöbb menedékkérelmet pedig elutasították. Noha „vízumháború” volt a romák miatt Magyarország, Csehország és Kanada között, sem a bilaterális, sem az EU–Kanada közti kapcsolatokat ez nem rengette meg, sőt az uniós szolidaritási klauzu-

* Egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar

lát sem alkalmazták.¹ Ugyanakkor sok tény bizonyítja, hogy a romák migrációja mögött számtalan esetben a kirekesztés, az etnikai erőszak, a rendőri brutalitás és annak halálos áldozatai állnak Romániában, Csehországban és Magyarországon² is, nem csak a munkanélküliség, az életkilátások hiánya³. Az 1994-től csak Csehországból és Magyarországról kivándorolt romák közül mintegy 800 elismert menekült erre éppúgy bizonyíték,⁴ mint az Európai Emberi Jogi Bíróság romák panaszai nyomán hozott ítéletei. Másfelől a migráció mint túlélési stratégia alkalmazása összekapcsolódott az európai utazási szabadsággal,⁵ később pedig az uniós polgárok mozgási szabadságával.

2010 júliusában a francia köztársasági elnök a vándorló közösségek ellen indított kampányt, és utasítást adott az illegális romániai cigányok hazaküldésére egy rendőrségi fellépésben meghalt 22 éves vándor halála miatti tiltakozáskor okozott károk és erőszakos cselekmények miatt, amely az ország középső részében történt. Az akció következtében 2010 júliusában Franciaország mintegy húszezer romániai és bulgáriai romát deportált, ezzel kiváltva az ENSZ, az Európai Parlament és a Bizottság kritikáját. A Bizottság szeptember végén elhatározta, hogy indoklással bővített levelet

¹ Eggenschwiler, Alejandro, *The Canada-Czech Republic Visa Affairs: A test for visa reciprocity and fundamental rights in the European Union*, CEPS "Liberty and Security in Europe" series, november 2010, Brussels 1–36.

² Ezt nem cáfolja, hogy 2011-ben már heti ötven menedékkérelmet adnak be a magyarországi romák Kanadában, miközben 97 százalékuk visszavonja a kérelmét, mert a munkavállalási lehetőség és a szociális ellátáshoz jutás az eljárás megindulásával éppen elegendő számukra. <http://www.origo.hu>, 2010. április 2.

³ A hazai sajtóban elsősorban a kivándorlók kriminalitásáról adtak inkább hírt, amely egy kiterjedt embercsempész roma klán működését mutatta be: kicsalták a telepi romákat, fizették a repülőjegyüket, menedékjogi kérelmet adattak be velük, majd rabszolgaként dolgoztatták őket e sok jó fejében saját építőipari vállalkozásaikon. A kanadai rendőrség pedig értetlenül áll a szervezett bűnözésnek e menedékjogi csatornát felhasználó jellegével szemben. Ugyanakkor a megreformált menedékjogi törvény bevezetését 2012 júniusára halasztották a források hiánya miatt, amelyben gyorsítják az eljárást, nem adnak majd automatikusan szociális ellátást, és a sikertelen kérelmezőt kitoloncolják. Bővebben ld. az Origo cikksorozatát <http://www.origo.hu>, 2011. november 8–10.

⁴ Tóth, Judit, *The Incomprehensible Flow of Roma Asylum-seekers from the Czech Republic and Hungary to Canada*. CEPS „Liberty and Security in Europe” series, Brussels, november 2010 1–42

⁵ Kováts András (ed.) *Roma Migration*, Research Institute of Ethnic and National Minorities, Hungarian Academy of Sciences, Budapest, 2002

küld a francia kormánynak, emlékeztetve arra, hogy minden tagállamnak tiszteletben kell tartania a szabad mozgás jogát, valamint a faji, etnikai alapú megkülönböztetés tilalmát. Ugyanakkor egyrészt a francia köztársasági elnök megerősítette, hogy nem enged a cigányokkal kapcsolatos biztonsági politikai elképzeléseiből a bel- és külföldi tiltakozás ellenére;⁶ másfelől a francia uniós ügyekért felelős államtitkár, Pierre Lellouche felkérte még szeptemberben Romániát, hogy sürgősen készítsen elő a romák beilleszkedését célzó tervet. 2011 elején be is jelentette Strasbourgban a román elnök, Traian Băsescu, hogy országa elkészíti a 2011–2015-re vonatkozó stratégiát. Jelezte, a romák száma hivatalosan mintegy 500 ezer fő, nem hivatalosan ennek a háromszorosa, és egy részük tradicionálisan vándorol, így nem lehet őket arra kényszeríteni, hogy valahol megtelepedjenek.⁷ Ez lényegében válasz volt a foglalkoztatási, szociális ügyi és beilleszkedési biztos, Andor László felhívására. Ő ugyanis még 2010 októberében jelezte, hogy nagy szüksége lenne Európának a romák integrációjára, az oktatástól az egészségjavításon át a lakhatás biztosításáig. Az ezt célzó hosszú távú és átfogó tagállami és helyi szervek, valamint a cigány szervezetek bevonására építő tervet megvitatja az Európai Parlament is. „Az én egyik feladatomból lesz, hogy segítek az uniós szintű ajánlásokat lefordítani a döntéshozóknak nemzeti és helyi szintű konkrét akciókra” – mondta.⁸

2012-re válhat az EU egységes menedékjogi térséggé, ha a közös migrációs politika a Stockholmi Program szerint létrejön. Már ma is vannak a menedéket kérők közt romák (pl. Koszovóból), sőt közülük többeket az új tagállamokban elismertek menekültnek. Szintén a közös integrációs elvek érvényesítését segíti majd az Unióban, hogy a migránsok beilleszkedési (integrációs) programok és intézkedések frissen kidolgozott közös minimálindikátorok alapján fognak működni. Vajon ezeket a hazai kiilleszkedett romákra is alkalmazzák, esetleg nekik ettől különböző indikátorok készülnek? A szóhasználat persze árulkodó: a migránsok *beilleszkednek, integrálódnak*, a romák pedig *felzárkóznak*.

⁶ http://news.xinhuanet.com/english2010/world/2010-10/12/c_13553769.htm

⁷ http://www.novinite.com/view_news.php?id=124609

⁸ Brussels, 10 October www.englishnews.cn

Láthatóan együtt van jelen Európában a cigányok hazai kirekesztése, elüldözése és nemkívánatos migránsként hazaszupplása, egy-egy országban befogadásuk és jogvédelmük. Ahhoz, hogy európai ügyként hirdessék meg a szegregált romák életkilátásainak elfogadható szintre emelését, sürgessék a beilleszkedést célzó nemzeti politikák hatékonyságát és a tagállami, uniós intézményi együttműködést 2011-ben, nagyban hozzájárult az új demokráciákban még súlyosabban jelentkező gazdasági és politikai válság, az uniós bővítés kifáradása, az etnikai erőszak megjelenése és az idegengyűlölet általános növekedése is.⁹

Roma ügyek megközelítése az EU-ban¹⁰

Az Unió alapszerződesei értelmében kifejezetten romákkal kapcsolatos hatáskörökről nem beszélhetünk, így magyarázatra szorul, miként lehetséges a romák társadalmi beilleszkedésével kapcsolatos – vagy még tágabban e befogadást érintő – ügyeket megközelíteni az EU-ban. Ezeket a készülő roma stratégiában is tisztázni kell, és a következő európai politikák és hatáskörök keretében nyílt mód a roma ügy tárgyalására.

Az Unióban a társadalmi és területi kohézió elősegítése,¹¹ így egyes szegregált társadalmi csoportok integrációja, a szegénység, egyenlőtlenség elleni fellépés keretében. Ehhez felhívhatók a különböző szakpolitikák, a foglalkoztatástól a szociálpolitikán, az egészségügyön,¹² az oktatáson, a lakhatáson, az ifjúságon¹³ és a kultúrán át. Ennek az Európai Szociális Alap leginkább a forrása, amelynek célja az Unión belül a munkavállalók foglalkoztatásának megkönnyítése, földrajzi és foglalkozási mobilitásuk növelése, továbbá az ipari és a termelési rendszerben bekövetkező változásokhoz való alkalmazkodásuk megkönnyítése, különösen szakképzés és

⁹ Tóth Judit: *L'asile externalise ou l'Europe comme obstacle á la non discrimination des Roms? Cultures & Conflits*, Printemps 2011, No. 81–82, 202–207, Paris

¹⁰ Tóth Judit: Az európai romabefogadás és -stratégia integrálási esélyei – csak hosszabb távon. *Európai Tükör*, 2011/3, 20–32

¹¹ EUMSZ 4. cikk (2) c pontja értelmében a tagállamokkal megosztott uniós hatáskör.

¹² EUMSZ 4. cikk (2) b. és k. pontja értelmében a tagállamokkal megosztott uniós hatáskör a szociálpolitika és a közegészségügy egyes eleme.

¹³ EUMSZ 6.cikk e. pontja szerinti támogató, kiegészítő uniós intézkedésekre jogosít

átképzés útján.¹⁴ A minél teljesebb foglalkoztatást, a javuló élet- és munkakörülményeket tekintik olyan közös célnak, amelynek érdekében a tagállamok és az Unió a szociális védelmi rendszereket jogilag hozzáigazítják, párbeszédet folytatnak a munkáltatókkal, fejlesztik a humánerőforrásokat és harcolnak a kirekesztés ellen irányelvek kiadásával, igazgatási eszközökkel, a politikák, akciók összehangolásával és a tagállami lépések uniós kiegészítésével, nem érintve a tagállamok lehetőségét pl. a nagyobb védelmet adó szociális, társadalombiztosítási, sztrájkjogi szabályozásra.

Itt kell megemlíteni, hogy a régiók és tagállamok közötti kiegyenlítés, támogatás előfeltétele az egy főre jutó GDP nagyságától függ. Ugyanakkor ez a megoldás vita tárgya. Egyfelől napjainkban komoly paradigmaváltásnak lehetünk tanúi,¹⁵ amelyet a Martens Jelentés¹⁶ foglalt össze. Előzménye, hogy a Stiglitz Bizottság és a Fitoussi Jelentés¹⁷ már hangsúlyozta, hogy a pénzügyi világválság kirobbanásának az egyik oka az volt, hogy a statisztikai-költségvetési rendszerek nem a valóságos gazdasági folyamatokat mérik a maguk összetettségében. Ezért a Jelentés szerint a statisztikai rendszerek átfogó reformjára van szükség, összhangban az OECD javaslataival (2010). Ez a gondolat folytatódott az Európai Bizottság által támogatott széles körű kutatásban, amit a Martens Jelentés annyiban összegezett, hogy a gazdasági növekedési, avagy a GDP-alapú szemléletet fel kell váltani a társadalmi haladásra épülő szemlélettel, mint új orientációs ponttal. Ez persze nehezen tör utat magának a vezetők, döntéshozók között, akik régóta élnek a termelés, a GDP-alapú növekedésre épülő világban. Talán az elhúzódó válság hatására lesz elegendő bátorság a paradigmaváltásra.

¹⁴ EUMSZ III. rész: IX–XII, XIV., XVIII. címe, ideértve az alapvető szociális jogokat, többek között az 1961. október 18-án Torinóban aláírt Európai Szociális Chartában, valamint a munkavállalók alapvető szociális jogairól szóló 1989. évi közösségi chartában meghatározott jogokat.

¹⁵ Ágh Attila: *A radikális reformok éve az EU-ban: Kormányváltás és elnökségi előkészületek Magyarországon* (Tézisek egy készülő tanulmányhoz), kézirat, 2010. december

¹⁶ Martens, Hans (ed.) *Europe 2020: delivering well-being for future Europeans*, EPC Challenge Europe Issue 20, March 2010

¹⁷ Fitoussi, Jean-Paul Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress, by Joseph E. Stiglitz, Amartya Sen and Jean-Paul Fitoussi (coordinator), 2009 www.stiglitz-sen-fitoussi.fr, <http://www.citymaking.com/wp-content/uploads/2010/01/19784660-Happiness-and-Measuring-Economic-Progress-by-Joseph-Stiglitz.pdf>

Másfelől 2010 végén megjelent a Bizottság ötödik kohéziós jelentése,¹⁸ amiből kitűnik, hogy a regionális különbségek kisebbek az általánosan jelzethez képest. Ezért ha az egy főre eső nettó kiigazított jövedelmet,¹⁹ és nem az egy főre eső GDP-t vesszük alapul, amely a termelésre alapoz, az jobban tükrözné a valóságot, összehasonlíthatóbb adatokat eredményezne. Noha a mennyiségi elemzés magas szintű, ám a minőségi gyenge. Nem meggyőző a kohéziós politikának az a magyarázata, hogy nyertesek a hátrányos régiók, mert nő a termelés (mindenki nyertes a játszmában), mert a valódi hatás a jelzethöz sokkal kisebb. Ezért kellene áttérni a fogyasztási jellegű mutatókra, egy főre vetítve, hiszen nem mindenki részese a termelésnek (pl. az informális gazdaságban dolgoznak millió létszámban, magas a még vagy már nem aktívák száma), míg a fogyasztásnak (a közjavaknak vagy éppen a migránsok hazautalásainak szinte) mindenki.

Az uniós alapjogi katalógus (*Alapjogi Karta*), különösen az egyenlő bánásmód követelménye, a megkülönböztetés tilalma, a személyes adatok védelme, valamint az idegen- és fajgyűlölet elleni fellépés, illetve ezek biztosítékeként például a faji irányelv, az Unió Alapjogi Ügynökségének monitorozása vagy az Equinet a cigányok számára is jelentős. Vajon ezek miért nem segítettek eddig az intoleráns európai légkör megváltoztatásában?

A cigányokat csak egy-egy tagállamban ismerik el *nemzeti vagy etnikai kisebbségként*, uniós szinten legfeljebb ők csak kisebbséghez tartozó személyek, kollektív jogok nélkül. Ám ők is hivatkozhatnak a nyelvi jogokra, a sokféleség megőrzésére, valamint a kulturális örökség megőrzésére,²⁰ úgy általánosságban.

Az *Unió polgáraiként*²¹ a romákat megilleti, egyebek mellett, a szabad mozgás és a munkavállalás, szolgáltatás, letelepedés joga, megkülönböztetés nélkül. Láthatóan ennek biztosítása gyakran konfliktusos, hiszen irreguláris migránsnak/uniós polgárnak/munkát keresőnek tekintik őket,

¹⁸ Investing in Europe's Future, 19 November 2010, Brussels

¹⁹ Tarschys Daniel: *How small are the regional gaps? How small is the impact of cohesion policy?* A commentary on the Fifth Report on Cohesion Policy. SIEPS European Policy Analysis 2011/1: 1–6. Swedish Institute for European Policy Studies

²⁰ EUSZ 2.cikk, 3.cikk (3), EUMSZ XIII. cím, 161.cikk, 165.cikk (1)

²¹ EUMSZ 20–24.cikk, 45–48.cikk

főként a meglehetősen nagy regionális különbségek által inspirált (cirkuláris) vándorlás, ingázás, kulturális másság miatt.

Az Unió *bővítésekor* találkoztunk elsőként a romák ügyének uniós napirenddé válásával, a belépési követelmények közt szerepeltetésekor. A csatlakozási kritériumok²² része az uniós alapértékek és az alkotmányosság biztosítása, amely magában foglalja a kisebbségek egyenjogúságát is. Az, hogy egyes tagállamokban nincs külön státusa a kisebbségi közösségeknek, nem érv a már elismert külön jogok leépítése, a faji békétlenség és megkülönböztetés eltűrése mellett.

Végül a *belbiztonsági (rendészeti, szociális) intézkedéseknek, a migrációs kontrollnak* (külső határok ellenőrzése, vízumügyek) és a szomszédsági politikának is tekintettel kell lennie az Unión kívül élő romák emberi jogaira, valamint menedékjogi, hontalansági kérelmeire és befogadására.²³

Láthatóan tehát meglehetősen *sok irányból közelítik meg a roma kérdést* – hatásköri és jogalkotási, támogatási és a közös cselekvés, célkitűzés oldaláról. A fő feladat e sok erőfeszítés összehangolás egy olyan közösség érdekében, amely egyáltalán nem homogén: nyelvi, életszínvonalbeli, területi és társadalmi integráltság szempontjából egyaránt nagy változatosságot mutat az Unióban élő, mintegy 10-12 milliósra becsült roma népesség. Vajon van-e kellő intézményi keret ehhez a sokirányú politikai összehangoláshoz, koordinációhoz, avagy inkább kovácsolnak egy új, elkülöníthető szakpolitikát? És miként lehet ezt összeépíteni a tagállami és a szubnacionális igazgatási, önkormányzati szervek cselekvésével, romapolitikájával? Ezekre is választ kellene adnia a keretstratégiának.

A jelentősebb intézményi keretek

Az Unióban élő több száz kisebbségi közösség közül egyedül a romák ügye került fel az európai politika napirendjére, amikor az Európa Tanács és az Unió közös csúcsertekezletén, 2010. október 20-án nyilatkozatot fogadtak el a romákról. A *Strasbourggi Nyilatkozat*²⁴ a legfontosabb emberi

²² EUSZ 2. cikk, 49. cikk, Alapjogi Karta 21. cikk

²³ EUMSZ III. rész V.cím: 1–2.fejezet, 5. fejezet, V. rész III. cím

²⁴ High level meeting on Roma (CoE, 20 Oct 2010) – The Strasbourg Declaration on Roma

jogi mulasztások pótlására szólítja fel az államokat, valamint azokra az oktatási, lakhatási, foglalkoztatási és nyelvhasználati intézkedésekre, amely a jogokat valóságossá teszi. Fontos üzenet, hogy a gyűlöletbeszéd, a szélsőséges csoportok fajgyűlölő magatartása büntetőjogi következményekkel járjon, mert már a cigányellenesség biztonsági kérdéssé vált, nemcsak szociálisan, hanem rendészeti szempontból is, végső soron a plurális demokrácia került mára veszélybe. A dokumentum nemcsak kriminológiai összefüggésekről szól (a romák polgárként kezelésének része, ha hozzájuthatnak az igazságszolgáltatáshoz, fellépnek az államok az emberkereskedelem és a faji bűncselekmények ellen), hanem sürgeti a helyi, regionális és nemzetközi együttműködést is.²⁵

A csúcstalálkozóra készített *uniós álláspont*²⁶ a tagállamok és az Unió közös felelőssége alapján összegezte a teendőket, eszközöket négy pontban. Elsőként jogalkotási úton kell kialakítani a romák számára is fontos szabályokat,²⁷ amelyeket folyamatosan nyomon kell követni az érvényesíthetőség érdekében, ide értve az antidiszkriminációs védelmet, bevonva a monitorozásba az Európai Alapjogi Ügynökséget. Másodsorban a nemzeti roma politikák összehangolásával, az oktatástól a foglalkoztatáson át a társadalmi befogadásig. Harmadsorban a nemzeti politikák anyagi támogatása révén, amely három, uniós alapon²⁸ keresztül, 2007–2013 között 17,5 milliárd eurós hozzájárulást jelent. Minderre épülhet rá az európai romapolitika, amely követi a kétévenkénti roma csúcstalálkozón elfogadottakat, a témában készített bizottsági közleményt, valamint a romák társadalmi befogadására vonatkozó közös alapelveket.

A romák befogadásával kapcsolatosan elfogadott tíz alapelv közül kiemelendő, hogy a romákat célzó programoknak és szakpolitikáknak tiszteletben kell tartania a tényeket, nem szabad kizárniuk hasonló társadalmi-gazdasági körülmények között élő, más csoportok tagjait, azaz nem lehetnek diszkriminatívak. Az alapelvek szintén hangsúlyozzák, hogy a programok-

²⁵ Strasbourg Initiatives and Report (CoE May 2011)

²⁶ European Union (position paper to the CoE meeting) – Joint responsibility for Roma inclusion

²⁷ Faji irányelv 2000/43/EC, a rasszizmus és idegengyűlölet elleni kerethatározat 2008/913/JHA, az uniós polgárok mozgását rögzítő irányelv 2004/38/EC

²⁸ ESF, ERDF, EAFRD

nak és szakpolitikáknak a társadalmi átlagos, főáramot kell megcélozniuk, hogy elkerüljék a romákra összpontosító beavatkozások elkülönítését a szélesebb szakpolitikai kezdeményezésektől. Az elvek része a kulturális sokszínűség elfogadása, bevonva az egyes intézkedésekbe a helyi hatóságokat, a civilszervezeteket és a roma közösségeket.²⁹ Bár ezeket az alapelveket a roma politika tervezéséhez és értékeléséhez egyaránt használni kellene, a gyakorlati szerepük még nem látható.

A Bizottságnak *a romák társadalmi és gazdasági integrációjáról szóló közleménye*³⁰ kijelöli ezen új politika céljait és eszközeit.

- (a) Ma párhuzamosan, számos európai és nemzetközi szereplő foglalkozik a romák integrációjával. E politikai folyamatok közé tartoznak az EU-nak a romák befogadására vonatkozó lépései, az EBESZ cselekvési terve a romák és szintik köz- és politikai életbe történő bevonására,³¹ az Európa Tanács ajánlásai, a Miniszteri Bizottság és a parlamenti közgyűlés határozatai,³² valamint a nemzeti cselekvési tervek, amelyeket az a 12 ország fogadott el és hajt végre, amelyek részt vesznek a Roma integráció évtizede: 2005–2015 elnevezésű programban.³³ Ezek eredménye változatos, a jogalap, az eszközök, a források és az érintettek bevonása függvényében. Ezenkívül a romák, szintik és vándorlók nemzetközi szervezeteinek informális kapcsolattartó csoportján keresztül csak lazán koordináltak.³⁴ Tehát a nemzetközi akciókat össze kell hangolni.

²⁹ A Tanács 10394/09. számú dokumentuma, melléklet (Common basic principles on Roma inclusion 8 June 2009)

³⁰ Communication on the social and economic integration of Roma in Europe, COM(2010)133 final, Brussels, 14.4.2010

³¹ 3/30. EBESZ-határozat: Cselekvési terv az EBESZ-területen élő romák és szintik helyzetének javítására (MC.DEC/3/30) elfogadták 2003-ban, 55 állam képviselője írta alá

³² Különösen: A Miniszteri Bizottság ajánlásai 2006/10 (hozzáférés az egészségügyi ellátáshoz); 2005/4 (lakhatási körülmények); 2004/14 (a vándorlók mozgása és táborozása); 2001/17 (gazdasági és foglalkoztatottsági helyzet); 2000/4 (roma/cigány gyerekek oktatása); 1983/1 (hontalan nomádok és meghatározás nélküli nemzetiségű nomádok); 1975/13 (a nomádok társadalmi helyzete)

³³ http://www.romadecade.org/decade_action_plans

³⁴ Az informális kapcsolattartó csoport (ICG) a tanácsi elnökség és az Európai Tanács közreműködésével szerveződik. Az EU-intézmények, nemzetközi szervezetek és multilaterális kezdeményezések (ENSZ szervezetek, Világbank, EBESZ, Roma integráció

- (b) A helyi önkormányzatok, a civil társadalom kapacitásának növelése.
- (c) A többség, valamint a roma közösségek és vezetőik gondolkodás-módjának megváltoztatása. Például a roma gyerekek, közösségek szegregációjának fenntartását, propagálását („jobb nekik magukban lenni”) célzó politikák felszámolását illetően.
- (d) A romák körében a tulajdonjog erősítése.
- (e) A romák befogadásával kapcsolatos kérdések beillesztése az olyan átfogó szakpolitikai területekbe, mint az oktatás, a foglalkoztatás, a közegészségügy, az infrastruktúra és a város/településfejlesztés, valamint a gazdasági és területi fejlesztés. Azaz nem külön szakpolitikakénti kezelése. Ezt hangsúlyozta az Európai Gazdasági és Szociális Bizottság is 2008-ban.³⁵
- (f) Differenciálás, mivel nem lehetséges egységes stratégia. Ugyanis a roma közösségek az EU 27 tagországában, valamint a tagjelölt országokban és a potenciális jelölt országokban nem homogén csoportokként vannak jelen. Ez a heterogenitás azt jelenti, hogy nem lehet egy egységes stratégiára támaszkodni: inkább differenciált megközelítésre van szükség (szegregált településen/városrészben élők, mobil roma közösségek, nem uniós polgárságú roma közösségek, így menekültek, hontalanok, betelepülők).
- (g) Összhangban az Általános Ügyek Tanácsa 2008. decemberi következtetéseivel és az Európai Parlament 2009. márciusi állásfoglalásával, a Bizottság további erőfeszítéseket tesz. Például a Bizottság kétoldalú együttműködést tart fenn a tagállamok kormányaival, támogatva őket abban, hogy a romák befogadásának támogatására nagyobb mértékben használják a strukturális alapokat; fokozza a roma projektek nyomon követését és értékelését; erősíti az ESZA hatékonyságát. Másként fogalmazva, az Unió komplementer szerepet játszik a tagállami roma integrációs folyamatokban, és ehhez alkalmazza a tagállamok strukturált együttműködését a meglévő, nyílt koordinációs módszer keretében.

évtizede: 2005–2015 program), tagállamok (amelyeket az egykori, jelenlegi és jövőbeni elnökség képvisel), valamint a civil társadalom képviselőiből áll. Az ICG a résztvevő szervezetek felügyelete alatt futó tevékenységekről való kölcsönös információ-megosztás fóruma.

³⁵ Feltáró vélemény; Az etnikai kisebbségek/romák integrációja, SOC(263), EESC 1207/2008, 5.3 bekezdés

- (h) A strukturális alapok és az Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alap (EMVA), valamint az előcsatlakozási támogatási eszköz (IPA) a legfontosabb pénzügyi támogatás – túl a már eddigi, közösen finanszírozott roma oktatási, foglalkoztatási és esélyegyenlőségi programokon³⁶ –, amelyeknél a tervezés és a programozás területén mutatkozó hiányosságokat csökkenteni kell, illetve az adminisztratív terheket. Meg kell javítani az ERFA, az ESZA és az EMVA közötti koordinációt,³⁷ különösen az alapok regionális és helyi szintű, a lakhatásra vonatkozó integrált megközelítés érdekében. A romákat be kell vonni a programok tervezésébe és a döntéshozatalba, különösen a roma nőket, továbbá a tagállamokban a strukturális alapokból támogatáshoz hozzájutást a szegregáció megszüntetését célzó intézkedések függvényévé kell tenni.
- (i) Segíteni kell a nemzeti hatóságok körében a sikeres, romákat célzó programokról való tapasztalatcserét, a strukturális alapok keretében működő, a társadalmi befogadással és a romákkal foglalkozó európai hálózatban (EURoma) való részvételt, amelynek célja a közös stratégiák és megközelítések cseréje, valamint egy tudásbázis létrehozása. A hálózat 12 tagállam képviselőiből áll, hogy támogassa a strukturális alapokból fedezett, a romák integrációját célzó programok hatékonyságát.
- (j) Támogatni fogják a kutatást és a roma tanulmányok hálózatát, valamint a Bizottság szorgalmazza roma csúcstalálkozók rendezését.
- (k) A „Szegénység elleni európai platform” elnevezésű kiemelt javaslatot ki kell dolgozni és végrehajtani, amelyet a Bizottság javasolt az EU 2020 stratégia részeként. Az EU 2020 stratégia keretében a tagállamok tegyenek jelentést minden olyan nemzeti szakpolitika végrehajtásáról, amely érinti a romák befogadását.
- (l) A döntéshozók segítésére egy sor megoldási modellt dolgoznak ki, amelyek opcionálisak a tagállamok részére, ám amelyekhez komoly szakértőket vesznek igénybe, valamint az Európai Platform együttműködését.

³⁶ Az eddigi roma támogatásokra példa 2000–2006 között és a 2007–2013-ra vonatkozó terveket ld. http://ec.europa.eu/employment_social/esf/docs/esf_roma_en.pdf

³⁷A strukturális alapokat szabályozó általános rendelet 9. cikke

Az európai roma csúcstalálkozót elvileg évente rendezik meg, hogy a hasznosítható tagállami tapasztalatokat kicseréljék egymás között a kormányok, civil-, roma és önkormányzati szervezetek, valamint az uniós intézmények vezetői. Ezzel lényegében demonstrálják, hogy milyen magas szintre emelkedett a roma ügy az európai szintéren a 2008-as szeptemberi első csúcstól. Ott egy „használatos roma politikát” akartak körvonalazni, rögtön négyszáz fő összehívásával. A második csúcson, 2010 áprilisában is hasonlóan széles volt a részvételi kör, hogy áttekinthessék az elmúlt két év roma politika eredményeit, külön kiemelve a teendőket a romák egészségi állapotát, kezelését illetően. A trió-elnökség megismételte, hogy dolgozni fog a strukturális alapok hatékonyabb felhasználásán, és felvázolta az európai roma fórum (platform) jelentősebb akcióit.

A romák befogadásának európai fórumát évente kétszer kívánják összehívni, hogy a társadalmi átlaghoz hasonlóan vegyenek részt a közoktatásban, a foglalkoztatásban, a közszolgáltatásokban, nehogy kialakuljon vagy fennmaradjon egy párhuzamos társadalom a gazdasági-társadalmi kirekesztettség miatt. Ez a 2009 áprilisában létesített fórum³⁸ a különböző társadalmi, gazdasági, integrációs erőfeszítések szinergiáját akarja tagállami és európai szinten előre lendíteni, hogy a döntéshozók együttműködnek, tapasztalatokat cserélnek nagy harmóniában, mintha csak az információk hiányán múlna a romagyűlölő többség szavazatainak elvesztése, a forrásokért való versengésben a vesztesek vigasztalása a tőke- és forrásszegény régiókban. A 2009 júniusában szervezett második fórumon a romák oktatása, a 2010 júniusában szervezett harmadik fórumon pedig a további akciók ütemezése szerepelt a napirenden. A legutóbbi, 2010. decemberi negyedik fórumon a gyermekek korai fejlesztése és a roma családok támogatása, a minőségi kisgyermekkorai oktatás, nevelés állt a középpontban.

Szintén hír- és üzenetértéke volt annak, hogy a 2010 évet a szegénység és a társadalmi kirekesztés, a romákkal szembeni előítéletesség elleni fellépésnek szentelték, mivel sok tagállamban a szegénység etnicizálása régen megtörtént, ahol nagyobb cigány közösségek élnek. Az uniós kommunikációban is magyar, görög, szlovák példákat hoztak fel a mély szegénység elleni akciókra, programokra, amelyekben sok cigány is érintett (kedvezménye-

³⁸ A Tanács 10394/09. számú dokumentuma, melléklet

zett) volt.³⁹ Ugyanilyen figyelemfelhívást jelent, amikor hírt adnak egy-egy kísérletről. Például arról, hogy az Európai Bizottság, az Európai Parlament által kezdeményezett, kísérleti projektet indított a romák befogadására (5 millió euró 2010–2012 között). Ennek keretében támogatják a korai gyermekkori oktatást, a mikrohitel segítségével való önfoglalkoztatást és a közvélemény tájékoztatását azokban az országokban, ahol nagy számú roma lakosság él. A kísérleti projekt megvizsgálja az e három területen történt beavatkozások hatásának értékelésére használt adatgyűjtési módszereket és az összehasonlító értékelést. Vagy egy másik példa: 2011. január végén zárult a világ legmeghatározóbb negyven évnél fiatalabb személyiségeit tömörítő találkozó, a Világ Fiatal Vezetőinek Fóruma (*Forum of Young Global Leaders*) Davosban. Az Európai Parlament egyetlen roma tagja a Világgazdasági Fórumon „Az Új Valóság Közös Normái” című megbeszélésorozatán, a nemzetközi gazdasági és politikai vezetőknek az Európai Romastratégiát és a magyar soros elnökségi programot népszerűsítette.⁴⁰

Az Európai Roma keretstratégia⁴¹ megállapította, hogy az eddigi erőfeszítések nem voltak sikeresek az emberi erőforrások, gazdasági költségek és alkotókészség pazarlása az alacsony határfok miatt. Nem lehet egységes politikát csinálni, mert országonként eltérő a romák helyzete, és tagállami a felelősség az intézkedésekért, másfelől csak hosszú távon érhető el a szegénység átörökítése a cigányok között, ahogyan a gazdasági növekedés, valamint a foglalkoztatás, oktatás és társadalmi integráltság terén az Európa 2020-as célrendszer összefüggésében. Tehát a roma politika most meghatározott főbb céljai mellé továbbiakat lehet illeszteni a helyi adottságok alapján. Ezért az egyes tagállamok készítsék el a nemzeti stratégiájukat az európai közös célkitűzések érvényesítésére a 2012–2020 közötti időszakra, felhasználva az uniós pénzügyi alapok támogatását, ugyanakkor nyomon követve a programok alakulását (monitorizálás) és bevonva a helyi és regionális, civil roma szervezeteket.

³⁹ MEMO/10/383, Brussels, 25 August 2010 – Roma people living in the EU: Frequently asked questions

⁴⁰ http://www.romnet.hu/hirek/2011/01/27/davosban_az_europai_romastrategia

⁴¹ An EU Framework for National Roma Integration Strategies up to 2020. Council Conclusions, Brussels, 24 May 2011, 10658/11

(a) A közös pillérek a tagállami roma integrációs politikában a következők, a társadalmi átlag elérésével és az egyenlő bánásmód alapján:

- Oktatás: minőségi alapfokú, közép- és felsőoktatást, amely kereső foglalkozáshoz juttatja őket, és felszámolja az iskolai szegregációt és a lemorzsolódást;
- Foglalkoztatási programok, szakképzést és kisvállalkozóvá válást is ide értve;
- Lakhatás elősegítése, a szociális bérlakásokkal és a települési szegregáció megszüntetésével;
- Az egészségügyi ellátás javítása, prevenció és gyógyítás.

(b) A Bizottság a bővítési szakaszban alaposan ellenőrizze a kisebbségi politikát, valamint minden tagállamnál a faji irányelv (2000/43/EK-irányelv) érvényesülését, továbbá biztosítsa a nyitott koordinációt a roma ügyekben.

(c) Végül a keret harmadik eleme, hogy a Bizottság és a tagállamok kormányai szorosan együttműködjön az uniós pénzek felhasználásában a mélyszegénység, a gettósodás, az emberkereskedelem, előítéletesség ellen a különböző európai formációk, nemzetközi szervezetek adatcseréje, tapasztalatcseréje révén.

A nemzetközi környezet

Az egyéb intézményes keretekhez még néhány adalék. Egyrészt az *Európa Tanács* számos olyan dokumentumot bocsátott ki, amelyben széles körű együttműködésre hív fel a romagyűlölet és kirekesztés ellen,⁴² miközben összefoglalja azokat a jogcímekeket, nemzetközi vállalatokat, amelyeket a hatóságok, közhatalmi szervek durván megsértenek a romákkal kapcsolatosan.⁴³ Ugyancsak fontos, ám gyakran nem eléggé közismertek a jogvédő

⁴² Néhány példa: CoE PACE on national security discourse – racism, hate speech, (Res.1760 (2010)), The situation of Roma and CoE activities (Res.1740(2010)), CoE Office of the Commissioner for Human Rights: Position paper on Roma rights and recommendations (30 May 2010)

⁴³ Néhány példa csak a migráció köréből: PACE Rec.1633 (2003) on forced return of Roma from the former Federal Republic of Yugoslavia, including Kosovo, to Serbia and Montenegro, from COE member states; Committee of the Ministers of COE on 20 guidelines on forced return – first priority is the voluntary return – May 2005; PACE Res.1509 (2006) on minimal human rights of irregular migrants that shall be provided until regularisation or return; PACE Rec.1807 (2007) on regularisation

szervek által feltárt jogsértések, eljárási és infrastrukturális (jog) védelmi hiányok. Az Európai Emberi Jogi Bíróság romákat érintő jogeseteit,⁴⁴ az EU Alapjogi Ügynökségének romaellenességről szóló jelentéseit nem fordítják le közérthetően, nem teszik a jogalkalmazók továbbképzésének kötelező részévé. Másrészt az *uniós politikák értékelése* is a keretbe tartozik. Így megemlíthető a 2008–2010 közötti uniós politikák és eszközök révén elért eredmények bizottsági áttekintése,⁴⁵ illetve a három felelős bizottsági tag Roma Munkacsoportja 2010 végén született áttekintése.⁴⁶ A munkacsoport kérdőívek segítségével tájékozódott 27 tagállam kormányzati szerveinél a romák befogadását érintő intézkedések, különösen az uniós strukturális alapok felhasználása révén. A vizsgálat megállapította, hogy nem használják fel a tagállamok megfelelően az uniós támogatásokat a romák érdemi szociális és gazdasági integrációja érdekében, gyengék a stratégiák és célzott intézkedések. A nemzeti szintű alkalmazás vérszegény, mert a támogatások lehívásához és felhasználásához szükséges igazgatási kapacitások és módszertani ismeretek szűkösek. A jelentés rámutat, hogy a nemzeti társfinanszírozás ugyanúgy akadozik, mint a civilek és a roma szervezetek bevonása a tervezésbe, kivitelezésbe. A kritikákat különösen annak a 18 tagállamnak kellene komolyan vennie, ahol nagyobb számú roma népesség él (kirekesztve). Bár már teljesen feltárták e kirekesztés összetett okait, azok felszámolása sem nem összehangolt, sem nem hatékony. Bár a leginkább érintett országok közül hét már elfogadott saját

programmes for irregular migrants, PACE Res.1568 (2007) on regularisation programmes for irregular migrants.

⁴⁴ Az Európai Emberi Jogi Egyezmény 14. cikkének megsértésére hivatkozó roma ügyek száma szerény a széles körben elterjedt roma diszkriminációhoz képest. Ez 2010 végéig mintegy három tucat ügy volt. Ezek közt a vándorlók lakókocsijával megállás, helyfoglalás, az iskolai szegregáció és a cigány gyermekek nagyarányú fogyatékosná nyilvánításával speciális iskolákba küldése, a súlyosan előítéletes rendőrségi eljárások és nyomozások, a romatelepek elleni támadások és erőszak, a roma házasság érvényességének megtagadása, özvegyi nyugdíj visszautasítása, választójogból kizárás, kényszer-sterilizáció, valamint szólásszabadság ügyek tartoznak e körbe. Ld. Tóth, Judit: *Boundaries of humanity – for Roma*. Conference paper, 29 October 2010 – Paris, EU-Canada project, Science-Po CERI.

⁴⁵ Progress Report on the implementation of the EU instruments and policies for Roma inclusion 2008-2010 (Commission Staff Working Document), SEC(2010)400

⁴⁶ Roma Integration: First Findings of Roma Task Force and Report on Social Inclusion - Memo/10/701, Brussels, 21 December 2010

<http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=MEMO/10/701&type=HTML>

roma integrációs politikáját összegző dokumentumot, azok megvalósíthatósága bizonytalan a konzisztencia hiányában. A helyi és országos szervek közti koordináció javítását, az éves költségvetési tervezést, a civilekkel és romákkal való konzultációt, valamint a folyamatos adatgyűjtést nem elég meghirdetni, de azok jogi, igazgatási, politikai garanciáit is ki kellene alakítani a tagállamokban.

A nemzetközi szervezetek – az intézményes kereteken kívülként – több esetben adnak határozott jelzéseket roma ügyben. Például az *ENSZ Menekültügyi Főbiztossága* is megfogalmazta az elnökségnek szóló javaslatait.⁴⁷ A romák ügye nem csak menedékjogi kérdés. Főként a volt Jugoszláviából jönnek, de zömüket a határon vagy a menedékjogi eljárásban visszautasítják, így a koszovói romákat is, bár védelemre lenne szükségük. Ezenkívül emberi, alapjogi és integrációs kérdéseket vet fel a romák ügye a tagállamokban és az Unión kívül. A szervezet sürgeti, hogy a keretstratégia, a 2011 áprilisában tartott Roma befogadási értekezlet⁴⁸ alapján, használjon fel minden lehetséges jogi és pénzügyi eszközt arra, hogy a romák élhessenek a jogaikkal. Továbbá rámutat, hogy a huzamosabb ideje az Unióban élő nem uniós polgárságú romák erőszakos hazaküldése sokszor azzal jár, hogy ott-hon nincsenek (szociális) biztonságban, ezért visszafogadásukra mielőbb szükség lenne az EU-ban, különösen a már az Unióban született, iskolába járó gyermekek esetében. Csak biztonságos hazatérésüket tekinti elfogadhatónak. Másfelől a hontalanság a Nyugat-Balkánról érkezett romáknak nagy gond, sokuknak elvesztek az iratai, vagy nem is kaptak azonosító okmányokat (anyakönyv, személyi igazolvány), ezért nem gyakorolhatják alapjogaikat – ezt orvosolni kell, és irataikat, állampolgárságukat az EU mielőbb rendezze. Az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága szintén sürgeti a hatékony fellépést a rasszizmus és a diszkrimináció ellen.

A magyar uniós elnökségnek címezte ajánlásait⁴⁹ az *Amnesty International*, a romák érdekében is. Sürgeti a koherens, külső és belső kapcsolatokra egyaránt kiterjedő emberi jogi stratégiát vagy politikát, amelyet be kellene

⁴⁷ UNHCR's Recommendations to Hungary for its EU Presidency. January-June 2011, UNHCR Bureau for Europe, Brussels, December 2010, p.8: Situation of Roma

⁴⁸ European Platform for Roma Inclusion

⁴⁹ Amnesty International's Recommendations to the European Union during the Hungarian Presidency – 2011 January, Brussels

építeni a fejlesztési, a kereskedelmi, a humanitárius és az egyes régiókra vonatkozó kapcsolatokba, és előkészítéséhez bővíteni lehetne az alapjogi és a mozgás szabadságával foglalkozó munkacsoport mandátumát.⁵⁰ Része lenne e stratégiának, hogy az Unió területén létesített cégek felelősen és az emberi jogokat tiszteletben tartva működjenek az Unión kívül is, hogy ne hiteltelenítsék az EU sokszor milliárdos segélyeit, amelyeket a jó kormányzás és az igazságügy fejlesztése érdekében áldoz. Az emberi jogi stratégia tehát alapelveként mondja ki a cégek unión kívüli üzleti működésére a „nem ártani” elvet. Sürgeti, hogy terjesszék elő a Tanácsban – a németek ellenkezésétől függetlenül – az átfogó antidiszkriminációs irányelvet a Bizottság 2008 júliusában kidolgozott javaslata szerint. Be kell vonni a civileket az Európai Emberi Jogi Egyezményhez csatlakozási tárgyalásokba, az UPC és az Emberi Jogi Tanács jelentéseinek, ajánlásainak követésébe, monitorozásába. Kritikusan állapítja meg a szervezet, hogy kevés az előrehaladás a romák emberi jogvédelmét illetően az Unióban, bár sok esetet dokumentált a rendészeti túlkapásokról, diszkriminációról. Az EU alakítson ki a romákkal szembeni diszkriminációt monitorozó és értékelő rendszert, bevonva ebbe a civileket és a roma szervezeteket. A Lisszaboni Szerződés egyéves és a faji diszkriminációs irányelv tízéves működése alapján, nagyobb koherencia kellene az emberi jogok védelmében az EU-ban belül és a külkapcsolataiban, a többi európai roma érdekében is. *„Elérkezett az ideje a cigányellenességgel szemben a hatékony jogvédelmi és felvilágosító akcióknak.”*

Korlátozott esélyek

Még 2003-ban gyűltek össze Budapesten a nemzetközi együttműködésbe bekapcsolódó román, szlovák, montenegrói, macedóniai, horvát, cseh, bulgár, szerb, szlovák képviselők, hogy megvalósítsák a Roma Befogadás 2005–2015 évtizedének célkitűzéseit, amelyet 2005-ben Szófiában fogalmaztak meg. Lassan a végére érünk ennek a tízéves időszaknak, lejár a Világbank támogatása e kilenc országban folyó romaprogramokhoz, közben pedig egyre nőttek a társadalmi egyenlőtlenségek, voltak és készülnek éhséglázadások, jelen van az etnikai erőszak, a gyűlöletbeszéd, a munka-

⁵⁰ Working Party on Fundamental Rights, Citizens Rights and Free Movement of Persons (FREMP)

nélküliség, a deportálás és a roma nők sterilizálása, a régióból menekülni akar a romák egy része, van, aki Kanadába, van, aki Magyarországra.⁵¹

Mindenki egyetért a céllal és a módszerrel: legyen nagyobb szinergia és integrálják ne csak a romákat, hanem a nekik segítő programokat a különböző szakpolitikákba. Noha nincs közvetlen uniós hatáskör a romapolitikában, a jobb koordináció nemzeti és uniós szinten az igazgatási kultúra és a nem feltétlenül népszerű, ám hosszú távú kormányzati gondolkodás függvénye. Ezért a közeli jövőben – ha a romák nem válnak szervezett és komбатáns politikai erővé – *a romaprogramok integrációs hatása csekély marad.*

Ennek valószínűségét támasztja alá az a vélekedés, hogy a roma közösség maga az irregularitás, mert nem elismert kisebbség a legtöbb tagállamban, és egyébként sem szokásos munkavállaló, uniós polgár és migráns. Másrészt erősödőben a kirekesztő jellegű nemzeti identitás több tagállamban, mondván, hogy a többkultúrájú politikai közösség megbukott Németországban, Franciaországban vagy éppen Svédországban, Hollandiában, ahol ezt kormányzati vezetők ki merték mondani, a többiben csak gyűjtik ehhez a bátorságot. Van, ahol ezt közvetetten fejezik ki, például az állampolgárság megszerzéséről szóló szabályokba beépített (kirekesztő) etnikai preferenciákkal. Szintén ellenható tényező az európai rendpártiság, amely a személyes szabadságot szívesen korlátozza a biztonság ígérete érdekében. A Stockholmi Program és a magyar AFSJ-program is példaként felhozható.

A támogatások célzását és hatásuk értékelését nehezíti az indikátorok hiánya. Noha a migránsok beilleszkedésére már elfogadta a Tanács a legfőbb mutatókat, az uniós polgárok szegregált közösségeire vagy a romákra csak a főáramba tartozás elérését fogalmazta meg. Ki a beilleszkedett? Mitől nem kirekesztett valaki? A kelet-európai országokban általában nem gyűjtene etnikai statisztikát. Így például nincs adat arra, milyen a romák TBC- vagy HIV-fertőzöttsége. Ezért nehéz megmondani, hogy a szegénységgel és a társadalmi kirekesztettséggel milyen az etnikai korreláció, és persze a látencia mértéke vagy éppen a kezelés sikere sem hasonlítható össze a kisebbségi és a többségi társadalom tagjai között. Csak egy-egy felmérés eseti adatai léteznek vagy anekdoták, amelyekből kirajzolódik, hogy a

⁵¹ Tóth, Judit: Irregular Migrants in Europe: Roma People and Returnees. *Minorities Research*, Lucidus, 2009/11: 61–77.

munkanélküliség, a lakhatás bizonytalansága, a drog, az alkoholizmus és a fogva tartás nagyban hozzájárul ezekhez a betegségekhez, nem is szólva arról, hogy a romák jelentős része olyan hátrányos helyzetű településeken él, ahol nincs megfelelő egészségügyi ellátás, és ha van, az is diszkriminálja őket. Nehéz tehát egyáltalán egészségügyi ellátáshoz, azon belül pedig magas színvonalú ellátáshoz jutnia a romáknak.⁵² Különösen a stigmatizáló ügyekben életre hívott projektek bizonyítják, hogy az érintett közösségek képviselőinek, a segítő civilszervezetek bevonása, valamint a helyi hatósági szereplőkkel együttműködés nélkül az adott betegségre – vagy még általánosabban az adott gazdasági, szociális gondra vonatkozó – jogi szabályozás, igazgatási intézkedés eredménytelen, különösen hosszú távon. Ezért csak az átfogó, összehangolt részcélokból és eszközökből álló roma politika hozhat sikert.⁵³

A siker része rövid távon az lehet, ha széles körben oktatják és publikálják: mit jelent az egyenlő bánásmód követelménye az Alapjogi Karta és a faji irányelv értelmében egyes tagállamokban a romák mindennapjaiban. Hiszen „*az Unió az alapjogokra és alapértékekre épül, tiszteletben tartva a kulturális és nyelvi sokszínűséget. Európai értékeink védelmében a kisebbséghez tartozók tisztelete éppúgy beletartozik, mint a diszkrimináció valamennyi formájának tilalma*” – mondta a legutóbbi romacsúcson (Cordoba) V. Reading biztos asszony.

⁵² Schaaf, Marta: *Confronting a Hidden Disease: TB in Roma Communities*. World Lung Foundation – Open Society, Institute, Roma Health Project, New York – Budapest, 2007

⁵³ *How the Global Fund Can Improve Roma Health. An assessment of HIV and TB program sin Bulgaria, Macedonia, Romania and Serbia*. Open Society Institute, New York – Budapest, 2007